

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها برای نظام تعلیم و تربیت رسمی^۱**The Future of Shadow Education in Iran: Opportunities and Challenges for The Formal Education System**

تاریخ دریافت مقاله: ۰۱/۰۳/۱۴۰۳؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۲۹/۰۸/۱۴۰۳

F.Askari

M.Javdani (Ph.D)

محمد جاودانی^۲فروغ عسکری^۳

F.Keshavarzi (Ph.D)

فهیمة کشاورزی^۴

Abstract: This research was conducted with the aim of identifying the opportunities and challenges of shadow education for the official education system of Iran based on the lived experience of teachers, with a qualitative approach and phenomenological method. The participants in this study were elementary and middle school teachers in Shiraz in the academic year 2023-2022, who, in addition to formal education, had teaching experience in a private school. Using the purposeful sampling method, 16 people were selected until data saturation was reached. A semi-structured interview was used to collect data and the data analysis was done using the seven-step Claizian method. The results of the research showed that shadow education has many opportunities such as: "improving learning, preparing for exams, filling free time and..." as well as challenges such as "weakening the centrality of formal education, educational discrimination, social inequality." and..." for the official education system of the country. Based on this, it is suggested to equip schools and diversify the learning environments, standardize shadow training places, change the procedure in the admission system and entrance exam of schools and universities.

Keywords: future, shadow education, opportunities, challenges, formal education, phenomenology

چکیده: این پژوهش با هدف شناسایی فرصت‌ها و چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران بر مبنای تجارب زیسته معلمان، با رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی انجام شد. مشارکت‌کنندگان در این مطالعه، معلمان دوره ابتدایی و متوسطه شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ بودند، که علاوه بر آموزش رسمی، تجربه تدریس در آموزشگاه خصوصی را داشتند. با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند (ملاک‌مدار)، تا حد اشباع داده‌ها ۱۶ تن انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش هفت مرحله‌ای کلایزی انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد که آموزش سایه، فرصت‌های متعددی از جمله: «بهبود یادگیری، کسب آمادگی برای آزمون‌ها، پرشدن اوقات فراغت و...» و نیز چالش‌هایی همچون «تضعیف محوریت آموزش رسمی، تبعیض آموزشی، نابرابری اجتماعی و...» را برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایجاد نموده است. بر این اساس، تجهیز مدارس و تنوع بخشی به محیط‌های یادگیری، استاندارد سازی امکان آموزش سایه، تغییر رویه در سیستم پذیرش و آزمون ورودی مدارس و دانشگاه‌ها پیشنهاد می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: آینده آموزش سایه، فرصت‌ها، چالش‌ها، تعلیم و تربیت رسمی، پدیدارشناسی

۱. دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید باهنر شیراز. مقاله برگرفته از پایان‌نامه با عنوان: «فرصت‌ها و چالش‌های آموزش سایه برای

نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران»

forough.askari74@gmail.com

۲. دانش آموخته دانشگاه فرهنگیان، کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی.

m.javdani@cfu.ac.ir

۳. استادیار گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

fkeshavarzi@shirazu.ac.ir

۴. دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

امروزه گستره برنامه‌ریزی آموزشی وسیع‌تر شده و علاوه بر نظام رسمی آموزش و پرورش، در مورد سایر تلاش‌های مهم آموزشی در موقعیت‌های غیررسمی نیز کاربرد دارد. با عنایت به رشد و توسعه نظام‌های آموزشی، یادگیری تنها از طریق مدرسه و در قالب برنامه‌ریزی‌های رسمی آموزش و پرورش صورت نمی‌پذیرد (Akiba, Baker, Wiseman, LeTendre, 2001). برای مدت‌ها نظام‌های آموزشی، سرمایه‌های ذهنی را پرورش دادند. این سرمایه‌های ذهنی در جامعه دانشمند و متخصص، پیشگام تغییر و تحول شدند. اما سرعت تغییر در نظام آموزشی کمتر از تحول در سایر حیطه‌های زندگی است؛ لذا در این وضعیت نظام‌های آموزشی با خواسته‌ها و توقعات بسیاری روبه‌رو هستند. در سراسر کره خاکی هم نظام‌های آموزشی و هم مشتریان آن (دانش‌آموزان و والدین آن‌ها) گرفتار رقابتی شدید هستند. هر روز رقبای جدیدی وارد میدان می‌شوند. «تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات» و «مراکز خصوصی آموزش» دو رقیب اصلی هستند. شیوه‌های یادگیری مبتنی بر تکنولوژی، وابستگی‌های مکانی و زمانی دانش‌آموز به نظام مرسوم آموزش را از بین برده است. رقیب دوم یعنی مراکز خصوصی آموزش از طریق مؤسسات، کمپانی‌ها، مراکز، آموزشگاه‌های آزاد و مدارس خصوصی، تلاش می‌کنند ضعف‌های نظام آموزش رسمی را از بین ببرند. این مراکز همچون «سایه نظام اصلی» عمل می‌کنند، اما عمل آنان برعکس همه سایه‌ها، تقلید نیست. بلکه عمق، سرعت، کیفیت و نتیجه یادگیری، محاسن آن را تشکیل می‌دهد؛ در هر چهار حوزه یاد شده، نظام‌های اصلی ضعیف عمل می‌کنند (Maadan, 2012, Dar Arani, Kakia Taqavi). به همین علت امروزه پدیده‌ای جهانی به نام آموزش سایه^۱ در سراسر دنیا شکل گرفته که حیطه جدیدی از مطالعات برنامه‌درسی، با هدف موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان در آموزش رسمی است. آموزش سایه به عنوان «فعالیت‌های آموزشی در خارج از مدرسه رسمی برای افزایش فرصت‌های آموزشی» تعریف شده است (baker et al, 2001, Buchman, condron & Roscingo, 2010).

بر اساس گزارش‌های پژوهشی در زمینه آموزش سایه، نخستین بار مطالعات " De Silva Et Al " و " Marimuthu Et Al " با عنوان «آموزش خارج از مدرسه» در سال ۱۹۹۱ منتشر شد؛

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

سپس Stevenson And Becker (1992) و George (1991) مفهوم آموزش سایه را ابداع کردند و این آموزش را شامل آن دسته از فعالیت‌های آموزشی که خارج از آموزش رسمی، اما با هدف ارتقای عملکرد دانش‌آموزان در نظام آموزش رسمی طراحی و اجرا می‌شوند، تعریف کرده‌اند. امروزه به عقیده مارک بری "نظام آموزش و پرورش سایه" به پدیده‌ای جهانی مبدل شده است؛ پدیده‌ای که فرهنگ و جغرافیا، فقیر و غنی و توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته نمی‌شناسد (Nouri, 2019).

برنامه درسی سایه یکی از اجزای پدیده جهانی آموزش سایه است. مفهوم جدیدی از برنامه درسی که توجه دانش‌آموزان را در خارج از مدرسه رسمی متمرکز می‌کند (Kim & jung, 2019).

Kim & jung (2019)، با اتکا به سه ویژگی عمده برنامه درسی سایه (تکمیلی: آموزشی که معلم موضوعی معین را در قبال هزینه برای بهبود عملکرد فراگیران تدریس می‌کند، اضافی: فعالیت‌های یادگیری فراتر از سطح کتاب برای دانش‌آموزان قوی و تحصیلی: فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموز محور مبتنی بر مدرسه که برنامه درسی رسمی به شکل منظم و کافی ارائه نمی‌دهد)، آن را نوعی برنامه‌درسی می‌دانند که خارج از نظام آموزش رسمی توسط مؤسسات آموزشی خصوصی، با هدف ارتقای عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان در نظام آموزش رسمی معرفی می‌شود. Fathi vajargah (2017) بیان می‌کند که برنامه‌درسی سایه آن بخش از یادگیری است، که عملاً وجود دارد اما مانند برنامه‌درسی رسمی رسمیت ندارد و حتی از سوی برنامه‌درسی رسمی نیز مشروع تلقی نمی‌شود. برنامه‌درسی سایه در اعمال و رفتار دانش‌آموزان، در مزه‌پراکنی‌ها، در شوخی‌ها و ارتباطاتشان نهفته است که بیشتر جنبه ضمنی دارد، یعنی اظهار نمی‌شود بلکه عمل می‌شود و بیشتر تأثیر عملی دارد. آموزش سایه، بخشی از آگاهی‌های ضمنی و جمعی دانش‌آموزان و معلمان است که اظهار نمی‌شود، بلکه بر اعمال و رفتارهای آن‌ها تأثیر دارد و نتیجه برنامه‌درسی رسمی را منحرف می‌کند (Bazdar Qomchi Qiyeh Et Al, 2016). ضمن اینکه برخی از محققان معتقدند که این پدیده نظام آموزش و پرورش را به سمت شکست و ضعف پیش می‌برد و باید کنترل شود (Barry, 2017).

با توجه به اینکه آموزش سایه به عنوان یک پدیده گسترده در سراسر جهان، در حال رشد است و اکنون به یک فضای یادگیری اجتناب‌ناپذیر برای بسیاری از دانش‌آموزان تبدیل شده

است؛ بنابراین درک این نکته که دانش‌آموزان کجا، چگونه، چه موقع و با چه کسی یاد می‌گیرند، نباید از سوی پژوهشگران مطالعات برنامه‌درسی، نادیده گرفته شود. برخی بر این باورند که برنامه‌درسی را نمی‌توان بدون مطالعه دقیق آموزش سایه درک کرد (Kim, 2017)؛ به‌طوری‌که در طی چند دهه اخیر، آموزش سایه به یک فعالیت اصلی تبدیل شده است (Barry, 2017). برای مدت طولانی، بسیاری از سیاست‌گذاران ترجیح دادند وجود آموزش سایه را نادیده بگیرند اما آموزش سایه به اندازه‌ای فراگیر شده و پیامدهایی بر علم اقتصاد، برابری اجتماعی، اشتغال، فعالیت‌های مدارس و زندگی کودکان و خانواده‌ها دارد که باید به آن توجه ویژه شود (Barry, 2020). به نقل از (Hashemi Bani, Kalbasi, Mirhadhi, 2020).

به‌طورکلی در افکار عمومی، مدرسه دولتی به‌عنوان یک مرجع ایده‌آل برای یادگیری و کسب معلومات در نظر گرفته می‌شود، اما با رشد آموزش سایه که موازی مدرسه است، دانش‌آموزان و والدین در معرض خدمات متعددی قرار می‌گیرند. به‌این‌ترتیب، بسیاری از والدین، پیگیر بهترین برنامه درسی و بهترین معلمان برای آموزش فرزندان خود هستند. به همین جهت آموزش سایه می‌تواند به‌عنوان موضوع پژوهشی مطالعات برنامه درسی، دریچه‌ای باشد تا نگاه مقدس به مدرسه دولتی را به طور انتقادی زیر سؤال ببرد (Kim & Jung, 2019). آموزش سایه مفهوم سنتی آموزش رسمی که یک برنامه درسی مشخص و یکنواخت را برای همه دانش‌آموزان فراهم می‌کند به چالش کشیده و یادگیری شخصی‌تر را برای آنان فراهم می‌کند. علاوه بر این، از تحت‌الشعاع قراردادن آموزش رسمی فراتر رفته و نقش آینه را برای آموزش رسمی ایفا می‌کند، تا کاستی‌های آن را آشکار سازد. اگرچه مطالعات گسترده‌ای در سراسر جهان بر روی این پدیده متمرکز است؛ اما دامنه، ویژگی‌ها، تاریخچه و عملکرد آن هنوز به‌خوبی مورد مطالعه و بررسی قرار نگرفته است؛ بنابراین، آموزش سایه باید به‌عنوان کانون نوظهور مطالعات برنامه درسی اخیر در نظر گرفته شود (Kazemi Rad, 2020). طی دهه‌های اخیر، هزاران نفر درگیر برنامه درسی سایه شده و مبالغ قابل‌توجهی را صرف این کلاس‌ها کرده‌اند. باوجوداینکه آموزش سایه زمان زیادی از معلمان و دانش‌آموزان را به خود اختصاص می‌دهد، اما تعداد کمی از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران دارای اطلاعات کافی در زمینه آموزش سایه هستند و به‌طورکلی، پیامدهای آموزش سایه در سیستم‌های آموزشی و تغییرات اجتماعی دست‌کم گرفته شده و درک درستی از آن وجود ندارد.

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها...

پژوهش‌های تجربی نشان داده است که موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان به‌طور جدی تحت‌تأثیر مشارکت در آموزش سایه قرار دارد؛ بنابراین، پژوهش‌های برنامه‌درسی سایه را نمی‌توان به مدارس محدود کرد و باید پژوهش‌هایی برای کشف عمیق‌تر تأثیرات آموزش سایه انجام شود (Num & Chun، 2019). به نظر می‌رسد وجود برنامه‌های درسی متفاوت از برنامه درسی رسمی، از جمله برنامه درسی سایه می‌تواند چالش‌ها یا فرصت‌هایی را برای دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت، صاحب‌نظران برنامه‌درسی و حتی معلمان، دانش‌آموزان و اولیا به وجود آورد؛ لذا، پژوهش حاضر باهدف واکاوی تجارب زیسته معلمان و کشف و استخراج فرصت‌ها و چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران انجام شد.

روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه کاربردی در پارادایم تفسیرگرایی، با رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی تجربی انجام شد. در روش پدیدارشناسی تجربی، اصل اساسی داشتن تجربه است. پدیدارشناسی، وجوه مشترک تجارب زیسته مختلف را استنباط می‌کند و این نقطه مشترک را مبنایی برای فهم معنای اصلی آن‌ها قرار می‌دهد. در این پژوهش، به آموزش سایه به منزله یک پدیده نگریسته شد تا فرصت‌ها و چالش‌های شناسایی شده مشترک، میان اشخاصی که از آن تجربه زیسته دارند شناخته شود.

مشارکت‌کنندگان بالقوه در این مطالعه، معلمان دوره ابتدایی، متوسطه اول و دوم شاغل در شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع ملاکی و تا حد اشباع داده‌ها انتخاب شدند. این نوع نمونه‌گیری در مطالعه پدیدارشناسی ضرورت دارد، زیرا نیاز است تا مشارکت‌کنندگان پژوهش، نماینده افرادی باشند که پدیده را تجربه کرده‌اند. برای دستیابی به تصویری جامع‌تر از فرصت‌ها و چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران، مصاحبه با معلمانی که تجربه کار در مراکز خصوصی آموزش داشته‌اند و دارای حداقل پنج سال سابقه کار در آموزش و پرورش بودند، انجام شد. از نظر محقق، معلمانی که تجربه کار در هر دو سیستم آموزش رسمی و آموزش سایه دارند و به نوعی با دانش‌آموزان شرکت‌کننده در این کلاس‌ها بیشترین برخورد و تعامل را داشته‌اند، افرادی مطلع برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز این پژوهش هستند. همچنین برای جمع-

آوری داده‌ها از مصاحبه نیم‌ساختاریافته استفاده شد. مصاحبه با پرسش‌های کلی درباره اینکه مشارکت‌کنندگان چه تجربی از آموزش سایه دارند آغاز و با پرسش‌های جزئی و کاوش‌گرایانه در خصوص فرصت‌ها، نقاط قوت، برتری‌ها، چالش‌ها، نقاط ضعف، مشکلات و محدودیت‌ها برای آموزش رسمی ادامه یافت. مدت زمان مصاحبه‌ها بین ۵۰ تا ۹۰ دقیقه متغیر بود. پس از انجام هر مصاحبه، فایل صوتی که با کسب اجازه از مشارکت‌کنندگان تهیه شده بود به دقت پیاده‌سازی و چندین بار مرور شد و این فرایند تا مصاحبه‌ی شانزدهم یعنی تا جایی که داده‌های جدیدی از مصاحبه‌ها بدست نیامد و اشباع نظری حاصل شد، ادامه یافت.

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

مصاحبه‌شونده	دوره تحصیلی	محل خدمت	سابقه کار (سال)
۱	ابتدایی	ناحیه ۱ شیراز	۸
۲	ابتدایی	ناحیه ۳ شیراز	۹
۳	ابتدایی	ناحیه ۲ شیراز	۲۵
۴	متوسطه دوم	ناحیه ۱ شیراز	۱۰
۵	متوسطه دوم	ناحیه ۱ شیراز	۱۸
۶	ابتدایی	ناحیه ۴ شیراز	۱۷
۷	ابتدایی	ناحیه ۳ شیراز	۲۰
۸	ابتدایی	ناحیه ۲ شیراز	۱۵
۹	متوسطه اول	ناحیه ۱ شیراز	۱۲
۱۰	ابتدایی	ناحیه ۲ شیراز	۹
۱۱	متوسطه دوم	ناحیه ۱ شیراز	۱۵
۱۲	متوسطه اول	ناحیه ۲ شیراز	۱۶
۱۳	متوسطه اول	ناحیه ۴ شیراز	۱۸
۱۴	متوسطه دوم	ناحیه ۲ شیراز	۱۲
۱۵	متوسطه اول	ناحیه ۱ شیراز	۱۶
۱۶	متوسطه دوم	ناحیه ۴ شیراز	۱۳

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها...

سپس، تحلیل داده‌ها با استفاده از روش هفت‌مرحله‌ای Colaizzi (1978) به شرح زیر انجام شد.

در مرحله اول، پس از انجام مصاحبه‌ها و مکتوب کردن فایل‌های صوتی روی کاغذ، توصیف مشارکت‌کنندگان از پدیده موردنظر یعنی "آموزش سایه" که در مصاحبه‌ها ذکر شده بود، توسط پژوهشگران چندین بار مورد مطالعه قرار گرفت تا درک کلی از پدیده به دست آورند؛ سپس در مرحله دوم برای هر یک از متون، خلاصه تفسیری نوشته شد تا معانی نهفته در آن‌ها درک و استنباط شود. در این مرحله پژوهشگران از هر مصاحبه، روایتی منسجم استخراج نمودند. در مرحله سوم، پژوهشگران به استخراج معانی و مفاهیم کلیدی یعنی کدهای باز (مضامین پایه) پرداختند و تعداد ۱۲۳ مضمون پایه از مصاحبه‌ها استخراج شد. در مرحله چهارم، با تلفیق و ترکیب کدهای باز بر اساس وجوه اشتراک، کدهای محوری (مضامین سازمان‌دهنده سطح ۱) شکل گرفت. که در این مرحله تعداد ۲۹ مضمون سازمان‌دهنده سطح ۱ حاصل شد. در مرحله پنجم برای دستیابی به معنای کلی، متن مصاحبه‌ها مجدد چندین بار مرور و با تلفیق مضامین سازمان‌دهنده سطح ۱ بر اساس وجوه اشتراک، مضامین سازمان‌دهنده سطح ۲ شکل گرفت. در این مرحله تعداد ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده سطح ۲ حاصل شد. در نهایت، ترکیب این نتایج در قالب توصیف پرمایه و جامعی از فرصت‌ها و چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی به اتمام رسید که در بخش بحث و نتیجه‌گیری به طور مفصل به آن اشاره خواهد شد.

برای اعتبارسنجی یافته‌های پژوهش، از سه ملاک قابلیت اعتبار، قابلیت انتقال و قابلیت تأیید به شرح زیر استفاده شد. اعتبارپذیری به واقعی بودن توصیف‌ها و یافته‌های پژوهش اشاره دارد و به این معناست که هرآنچه در یافته‌ها و نتایج پژوهش به دست آمده است، همانی باشد که در نظر و ذهن پاسخگو بوده است. به همین منظور رونوشت‌های مصاحبه و برداشت‌های پژوهشگران برای مشارکت‌کنندگان ارسال شد تا موافقت و مخالفت خودشان را با مطالب ذکر شده مشخص کنند. قابلیت انتقال به معنای تعمیم نتایج به سایر حوزه‌ها و زمینه‌هاست. باتوجه به اینکه پژوهش‌های کیفی روی گروه‌های کوچک انجام می‌شود، به نظر می‌رسد قابلیت تعمیم نتایج در این حوزه اندکی با مشکل مواجه است. با این وجود، پژوهشگران با ارائه توصیف‌های غنی، تحلیل‌های میان‌موردی و استفاده از رویه‌های ویژه کدگذاری و تحلیل، تلاش کردند به

این قابلیت نزدیک شوند. در نهایت، قابلیت تأیید که در پژوهش‌های کمی به معنای پرهیز پژوهشگر از تأثیر سوگیری‌ها بر داده‌ها و یافته‌های پژوهش است، در پژوهش کیفی با مقایسه یافته‌ها با پیشینه پژوهش و با استناد به بحث‌های نظری در تبیین آنها حاصل می‌شود که در این پژوهش نیز از همین رویه استفاده گردید. به علاوه، تبعیت از قاعده اشباع نظری در کفایت جمع-آوری داده‌ها یعنی تکرار داده‌ها، خود شاخص و گواهی بر پایایی پژوهش است.

یافته‌های پژوهش

پس از پیاده‌سازی متن مصاحبه‌ها، کدگذاری و مضمون‌یابی اولیه، تعداد ۶۴۱ کدباز به دست آمد؛ بعد از حذف کدهای تکراری، ۱۲۳ مضمون پایه استخراج گردید. این مضامین در ۲۹ طبقه به عنوان مضامین سازمان دهنده سطح ۱ و در گام بعد در ۱۱ طبقه به عنوان مضامین سازمان-دهنده سطح ۲ دسته‌بندی گردیدند. جدول (۱).

جدول ۱: مضامین مربوط به فرصت‌ها و چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی

فرصت‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی

مضامین سازمان دهنده سطح ۲	مضامین سازمان دهنده سطح ۱	مضامین پایه	
بهبود یادگیری	تمرین و تکرار مطالب درسی و تثبیت یادگیری		
	دریافت یک مطلب به شیوه‌های مختلف		
	آموزش فراتر از سطح مدرسه		
	برطرف شدن ضعف تحصیلی		
	یادگیری مطالب درسی به صورت عمیق و تخصصی‌تر		
	دشواری بودن درس ریاضی و کاربردی بودن زبان انگلیسی دلیل توجه ویژه والدین به این دروس در آموزش سایه		
	کمک به ارتقا سطح مدرسه		
آموزشی	کمک به ارتقا سطح کلاس درس رسمی		

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

آمادگی	آزمون‌های	کسب نتایج بهتر در آزمون‌های ورودی مدارس و دانشگاه
ورودی		
نقش مکمل	آموزش	جبران کاستی‌های نظام رسمی
رسمی		نقش مکمل آموزش سایه برای آموزش رسمی
اقتصادی	فراهم‌شدن زمینه اشتغال	فراهم‌شدن زمینه اشتغال دانش‌آموز در آینده
		کمک به اقتصاد خانواده به واسطه فروش محصولات هنری
		کمک به وضعیت معیشتی معلمان
	رقابت مثبت بین همسالان	ترغیب همسالان کمک به همسالان
اجتماعی	پر کردن اوقات فراغت و تخلیه انرژی دانش‌آموز	به‌کارگیری دانش‌آموز آموزش‌دیده در کلاس‌های سایه در فعالیت‌های مختلف مدرسه
	در جهت مثبت	تخلیه انرژی دانش‌آموز در جهت مثبت
		فعال و پر جنب‌وجوش بودن وجه مشترک دانش‌آموزان شرکت‌کننده در سایه
		استفاده مفید از اوقات فراغت دانش‌آموز
	اجتماعی شدن	موفقیت در کارهای گروهی و تیمی اجتماعی شدن دانش‌آموز
	تغییر نگرش و شکل-گیری روابط عاطفی	افزایش محبوبیت فرد نزد معلم و سایر دانش‌آموزان وجود رابطه عاطفی مؤثر بین مربی و شاگرد تغییر نگرش دانش‌آموز نسبت به یک درس یا معلم خاص
	کمک به والدین و آسودگی خاطر آن‌ها	شرکت والدین با دانش‌آموز در کلاس‌های سایه آسودگی خاطر خانواده‌ها حس غرور و افتخار خانواده خانواده‌های حمایت‌گر
		محول شدن وظیفه تحصیل دانش‌آموز به شخص کاردان و باتجربه سلامت روان بالاتر خانواده و دانش‌آموز بالابودن سطح انتظارات والدین از محتوای آموزش سایه
	کسب مهارت‌های تازه	کسب مهارت در حیطه های مختلف ورزشی، هنری، علمی،

اجتماعی	
کسب مهارت‌های زندگی جمعی و کارگروهی	
کسب مهارت‌های تازه	
کسب مهارت‌های عملی بر خلاف مطالب تئوری کلاس رسمی	
توانایی تولید یک محصول هنری	
چشیدن حس استقلال	تجربه کردن استقلال مالی
	تجربه کردن حس استقلال دانش آموز به واسطه رفت‌وآمد
	مستقل شدن در انجام امور
تقویت خودباوری و اعتمادبه‌نفس	خودباوری بالای دانش‌آموزان شرکت‌کننده در سایه تکیه بر توانایی‌های خود به واسطه شرکت در کلاس‌های سایه
	کشف استعدادها و دانش‌آموزان
	کسب اعتمادبه‌نفس در دانش آموز
	حس مثبت دانش آموز به خودش
تقویت قوای جسمانی	دریافت آموزش حرفه‌ای در زمینه ورزش
	توجه به ساحت زیستی سند تحول بنیادین
پرورش چندبعدی	تقویت مهارت روخوانی و روان‌خوانی قرآن
دانش آموز	پرورش روحیه نظم و انضباط در فرد
	پرورش خلاقیت
	پرورش روحیه جرئت‌ورزی و جسارت برای رهبری و قبول مسئولیت
	پرورش چندبعدی دانش آموز
	پرورش و ارتقا سواد رسانه‌ای
	پرورش مهارت‌های تفکر
	پرورش ذوق هنری و زیبایی‌شناختی
	پرورش روحیه پیروی از معلم در دانش آموز
	افزایش تمرکز دانش آموز با شرکت در کلاس‌های موسیقی و سرود (در خارج از مدرسه رسمی)
	پرورش هماهنگی چشم و دست به واسطه شرکت در کلاس موسیقی (خارج از مدرسه رسمی)
	پرورش و شکوفایی سایر انواع هوش مغفول مانده در سیستم رسمی

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

انعطاف پذیری زمانی و مکانی	شرکت در کلاس های آنلاین سایه فارغ از موقعیت مکانی
مکانی	صرفه جویی در زمان رفت و آمد در کلاس های آنلاین سایه
	ترویج یادگیری در جایی خارج از مدرسه
	جمعیت کم کلاس های آنلاین و آموزش باکیفیت تر
	توجه بیشتر به تفاوت های فردی دانش آموزان
	مفید بودن زمان آموزش
	کسب مهارت های عملی به جای مطالب تئوری
	تدریس دروس بنا به نیاز شاگرد در آموزش سایه و پیچیدن یک نسخه واحد برای همه دانش آموزان در سیستم رسمی
شرایط مطلوب کلاس - های سایه	
	پیش گرفتن روال کار متفاوت از مدرسه برای موفقیت در آزمون های ورودی
	داوطلبانه بودن و آزادی اختیار فراگیر
	نظارت دانش آموز بر یادگیری خود
	وجود انگیزه درونی در دانش آموز برای یادگیری

چالش های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی

نابرابری آموزشی	تبعیض و بی عدالتی آموزشی
	فراگیری زودتر از موعد یک مطلب درسی
	تفاوت در شیوه های تدریس سایه و آموزش رسمی و سردرگمی شاگرد
ایجاد اختلال در آموزش رسمی	غفلت از جنبه دینی و اعتقادی حاکم بر آموزش رسمی در کلاس های سایه
	آموزش برخی نکات بی پایه و اساس جهت برندسازی آموزشگاه
	تداخل برخی دروس سایه با محتوای آموزش رسمی
تضعیف محوریت	دور شدن از آموزش رسمی و غرق شدن در آموزش سایه

آموزش رسمی	عدم وجود حساسیت‌های آموزش رسمی در آموزش سایه
	آموزش روش‌های غیراستاندارد و میان‌بر و حفظ‌کردنی
	زیر سؤال رفتن اثربخشی سیستم آموزش رسمی
	تضعیف نقش تعیین‌کنندگی آموزش رسمی در تصمیم‌گیری‌های والدین
	کاهش اشتیاق دانش‌آموز برای شرکت در آموزش رسمی
	بی‌اعتنایی دانش‌آموز نسبت به تدریس معلم مدرسه
کم‌کاری معلم در آموزش رسمی	کم‌رنگ‌شدن تعهد کاری معلمان برای کسب درآمد بیشتر در آموزش سایه
	دام‌زدن و تشدید اختلاف طبقاتی موجود در جامعه
نابرابری اجتماعی	عدم وجود امکانات کافی برای برگزاری کلاس‌های سایه در مناطق کمتر توسعه‌یافته
	عقب ماندن، کنار کشیدن یا ترک تحصیل فرزندان قشر ضعیف و کم‌درآمد
برقراری نامناسب نادرست	رابطه وجود اختلاط جنسیتی در کلاس‌ها
	فراهم‌شدن زمینه‌ای برای شکل‌گیری رابطه با جنس مخالف
	مخاطرات رفت‌وآمد به کلاس‌های سایه
	احتمال برقراری رابطه نامناسب با افراد نادرست
خطرات خصوصی در منزل	زیر سؤال رفتن شان معلم به‌خصوص در آموزش خصوصی در منزل
	خطرات آموزش خصوصی در منزل
ضعف نظارت	عدم نظارت بر استانداردسازی اماکن آموزشی سایه
	ضعف نظارت بر کیفیت کلاس‌های سایه
	عدم نظارت بر مسائل تربیتی و چهارچوب رفتاری در کلاس-های سایه
	عدم نظارت بر نرخ شهریه

۱۰۳
۱۰۴
۱۰۵

۱۰۶
۱۰۷
۱۰۸

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

تبعیض و بی‌عدالتی آموزشی	نابرابری آموزشی
فراگیری زودتر از موعد یک مطلب درسی	
تفاوت در شیوه‌های تدریس سایه و آموزش رسمی و سردرگمی شاگرد	ایجاد اختلال در آموزش رسمی
غفلت از جنبه دینی و اعتقادی حاکم بر آموزش رسمی در کلاس‌های سایه	
آموزش برخی نکات بی‌پایه‌و‌اساس جهت برندسازی آموزشگاه	
تداخل برخی دروس سایه با محتوای آموزش رسمی	
دورشدن از آموزش رسمی و غرق‌شدن در آموزش سایه	
عدم وجود حساسیت‌های آموزش رسمی در آموزش سایه	
آموزش روش‌های غیراستاندارد و میان‌بر و حفظ‌کردنی	
زیر سؤال رفتن اثربخشی سیستم آموزش رسمی	تضعیف محوریت آموزش رسمی
تضعیف نقش تعیین‌کنندگی آموزش رسمی در تصمیم‌گیری‌های والدین	
کاهش اشتیاق دانش‌آموز برای شرکت در آموزش رسمی	
بی‌اعتنایی دانش‌آموز نسبت به تدریس معلم مدرسه	
کم‌رنگ‌شدن تعهد کاری معلمان برای کسب درآمد بیشتر در معلم در آموزش رسمی	کم‌کاری عامدانه
عدم وجود قوانین و چارچوب مشخص	
عدم وجود معلم متخصص	عدم وجود معلم متخصص
لزوم آشنایی معلم سایه با روش‌ها و فنون تدریس	متخصص
«روابط» ملاک تأثیرگذار در انتخاب معلمان آموزش سایه	
مخاطرات استفاده از فضای مجازی برای دانش‌آموز در تدریس آنلاین	چالش‌های آموزش سایه (آنلاین/ از راه دور)
اختلال اینترنت در کلاس‌های آنلاین	
عدم شکل‌گیری فضای حقیقی یادگیری برای دانش‌آموز در تدریس آنلاین	

آموزش رسمی

نابرابری آموزشی	تبعیض و بی‌عدالتی آموزشی
ایجاد اختلال در آموزش رسمی	فراگیری زودتر از موعد یک مطلب درسی تفاوت در شیوه‌های تدریس سایه و آموزش رسمی و سردرگمی شاگرد غفلت از جنبه دینی و اعتقادی حاکم بر آموزش رسمی در کلاس‌های سایه
	آموزش برخی نکات بی‌پایه‌و‌اساس جهت برندسازی آموزشگاه تداخل برخی دروس سایه با محتوای آموزش رسمی دورشدن از آموزش رسمی و غرق‌شدن در آموزش سایه عدم وجود حساسیت‌های آموزش رسمی در آموزش سایه آموزش روش‌های غیراستاندارد و میان‌بر و حفظ‌کردنی
تضعیف محوریت آموزش رسمی	زیر سؤال رفتن اثربخشی سیستم آموزش رسمی تضعیف نقش تعیین‌کنندگی آموزش رسمی در تصمیم‌گیری‌های والدین کاهش اشتیاق دانش‌آموز برای شرکت در آموزش رسمی بی‌اعتنایی دانش‌آموز نسبت به تدریس معلم مدرسه
کم‌کاری عامدانه معلم در آموزش رسمی	کم‌رنگ‌شدن تعهد کاری معلمان برای کسب درآمد بیشتر در آموزش رسمی
	دورماندن دانش‌آموز از اجتماع با شرکت در کلاس‌های آنلاین سایه عدم نظارت معلم بر یادگیری دانش‌آموز در کلاس‌های مجازی سایه دخالت والدین در فعالیت‌های کلاس‌های آنلاین نامناسب‌بودن شرایط کلاس‌های آنلاین سایه برای دانش‌آموزان پر جنب‌وجوش
	عدم حضور فعال دانش‌آموز و جمعیت بالای دانش‌آموزان در برخی از کلاس‌های آنلاین سایه

آموزش رسمی

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

تبعیض و بی‌عدالتی آموزشی	نابرابری آموزشی
فراگیری زودتر از موعد یک مطلب درسی	
تفاوت در شیوه‌های تدریس سایه و آموزش رسمی و سردرگمی شاگرد	ایجاد اختلال در آموزش رسمی
غفلت از جنبه دینی و اعتقادی حاکم بر آموزش رسمی در کلاس‌های سایه	
آموزش برخی نکات بی‌پایه‌و‌اساس جهت برندسازی آموزشگاه	
تداخل برخی دروس سایه با محتوای آموزش رسمی	
دورشدن از آموزش رسمی و غرق‌شدن در آموزش سایه	
عدم وجود حساسیت‌های آموزش رسمی در آموزش سایه	
آموزش روش‌های غیراستاندارد و میان‌بر و حفظ‌کردنی	
زیر سؤال رفتن اثربخشی سیستم آموزش رسمی	تضعیف محوریت آموزش رسمی
تضعیف نقش تعیین‌کنندگی آموزش رسمی در تصمیم‌گیری‌های والدین	
کاهش اشتیاق دانش‌آموز برای شرکت در آموزش رسمی	
بی‌اعتنایی دانش‌آموز نسبت به تدریس معلم مدرسه	
کم‌رنگ‌شدن تعهد کاری معلمان برای کسب درآمد بیشتر در آموزش رسمی	کم‌کاری معلمان در آموزش رسمی
بروز مشکلات متعدد جسمی در پی عدم تحرک ناشی از شرکت مستمر دانش‌آموز در کلاس‌های مجازی سایه	
مشکلات آموزش آنلاین در دوره ابتدایی	
عدم وجود زمینه مناسب برای آموزش آنلاین در مقطع ابتدایی	
تصور والدین در مورد موفقیت دانش‌آموز با شرکت در آموزش سایه، صرف‌نظر از کیفیت و کارایی آن‌ها	فشار روانی والدین بر دانش‌آموز
افزایش فشار تحصیلی از جانب والدین و ایجاد استرس روی دانش‌آموز و پر شدن ساعات استراحت دانش‌آموز با کلاس‌های سایه	عاطفی

آموزش رسمی

نابرابری آموزشی	تبعیض و بی‌عدالتی آموزشی
ایجاد اختلال در آموزش رسمی	فراگیری زودتر از موعد یک مطلب درسی تفاوت در شیوه‌های تدریس سایه و آموزش رسمی و سردرگمی شاگرد غفلت از جنبه دینی و اعتقادی حاکم بر آموزش رسمی در کلاس‌های سایه
	آموزش برخی نکات بی‌پایه‌و‌اساس جهت برندسازی آموزشگاه تداخل برخی دروس سایه با محتوای آموزش رسمی دورشدن از آموزش رسمی و غرق‌شدن در آموزش سایه عدم وجود حساسیت‌های آموزش رسمی در آموزش سایه آموزش روش‌های غیراستاندارد و میان‌بر و حفظ‌کردنی
تضعیف محوریت آموزش رسمی	زیر سؤال رفتن اثربخشی سیستم آموزش رسمی تضعیف نقش تعیین‌کنندگی آموزش رسمی در تصمیم‌گیری‌های والدین کاهش اشتیاق دانش‌آموز برای شرکت در آموزش رسمی بی‌اعتنایی دانش‌آموز نسبت به تدریس معلم مدرسه
کم‌کاری عامدانه معلم در آموزش رسمی	کم‌رنگ‌شدن تعهد کاری معلمان برای کسب درآمد بیشتر در آموزش سایه
خستگی دانش‌آموز	عدم توجه والدین به مهارت‌های موردنیاز دانش‌آموز ایجاد رقابت منفی و مقایسه دانش‌آموز با همسالان، فشار اجتماعی و یا چشم‌وهم‌چشمی یا وجود جو رقابتی بین اولیا برای شرکت فرزندان در کلاس‌های سایه ساعات نامناسب کلاس‌های آموزش سایه
فشار اقتصادی بر خانواده	تحت‌فشار قرارگرفتن خانواده به علت مسائل اقتصادی شهریه بالای کلاس‌های سایه و محروم ماندن قشر کم‌درآمد و طبقاتی‌تر شدن آموزش

بر اساس نتایج به دست آمده، شبکه مضامین در قالب شکل ۲ ترسیم شد.

شکل (۲) شبکه مضامین فرصت ها و چالش های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران

بحث و نتیجه گیری

یافته های مطالعه منجر به دستیابی به ۱۱ مضمون سازمان دهنده یا طبقه اصلی تحت عناوین: «فرصت های آموزشی»، «فرصت های اقتصادی»، «فرصت های اجتماعی»، «فرصت های عاطفی»، «فرصت های سازمانی»، «فرصت های رشد و توسعه فردی»، «چالش های آموزشی»، «چالش های اقتصادی»، «چالش های اجتماعی»، «چالش های عاطفی»، «چالش های سازمانی» گردید. فرصت های آموزشی سایه می تواند از طریق فراهم کردن بستری مناسب برای دانش آموزان، آن ها را در

رسیدن به مجموعه‌ای از اهداف قصد شده و قصد نشده در برنامه درسی رسمی یاری رساند. در واقع آموزش سایه یک استراتژی موثر برای بهبود عملکرد تحصیلی حتی برای دانش‌آموزانی است که آمادگی تحصیلی کمتری دارند. یافته‌های پژوهش Carr & Drago Et Al (2018)، Wang (2018)، Karaci Et Al (2018)، Soragi, Ayati Akbari And Shokohi Fard (2018)، Nejad Mousavi (2012)، Noori & Dehbandi (2015)، Kouhestan Panah Et Al (2015) در زمینه تأثیر آموزش سایه بر بهبود عملکرد یادگیری و برطرف شدن ضعف تحصیلی مؤید نتایج این پژوهش است. در این باره، مصاحبه‌شوندگان به پیشرفت دانش‌آموز در دروسی مانند خواندن، ریاضی و زبان انگلیسی اشاره مستقیم کردند. Zhang & Wang (2022) نیز تأثیر آموزش سایه بر پیشرفت ریاضی را از دستاوردهای مثبت آموزشی کلاس‌های سایه می‌دانند. با توجه به پایین بودن کیفیت آموزش و تدریس در نظام رسمی و همچنین عدم تناسب داده‌ها با سوالات آزمون ورودی دانشگاه و مدارس، آموزش سایه در راستای «تقویت و غنی‌سازی آموزش رسمی و ایفای نقش مکمل آموزش رسمی، جبران کاستی‌های نظام رسمی» با فراهم کردن بستر مناسب، مانند آینه‌ای برای نظام تعلیم و تربیت رسمی عمل کرده و درصدد آن است تا کاستی‌های نظام رسمی را جبران کند و نقش مکمل برای آموزش رسمی داشته باشد؛ این مولفه‌ها با نتایج پژوهش Kazemirad & Javadi (2020) مبنی بر جبران کاستی‌های نظام رسمی از طریق آموزش سایه، و با مطالعات Barry & Liu (2020) از حیث نقش مکمل آموزش رسمی سازگار است. در خصوص این موضوع یکی از معلمان بیان می‌کند: «شاید در مدرسه معلم وقت نمی‌کند که به همه دانش‌آموزان توجه کند ولی در کلاس خصوصی این امکان فراهم می‌شود. دانش‌آموز از بیان و گفتار و شیوه‌های تدریس متفاوت استفاده می‌کند. اگر آموزش رسمی نتواند به نیازهای یک شخص پاسخ دهد آموزش سایه می‌تواند این نقصان را برطرف کند. (مصاحبه شونده ۲)».

بر اساس یافته‌های پژوهش، معلمان بیان کردند که دروس انگلیسی، ریاضی و علوم پایه به ترتیب بیشترین استفاده را برای تدریس تقویتی دارند. از آنجایی که ریاضیات و انگلیسی برای پیشرفت دانش‌آموزان در سطوح بالاتر تحصیلی ضروری است، احتمالاً برای والدین، معلمان و دانش‌آموزان اهمیت ویژه‌ای دارد. از این رو، تقاضای بیشتری برای دوره‌های تدریس خصوصی در ریاضیات و زبان انگلیسی در مؤسسات خصوصی وجود دارد. یافته‌های پژوهش همچنین نشان داد که والدین با تحصیلات عالی و درآمد بالاتر، تمایل بیشتری به استخدام معلمان

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

خصوصی برای کمک به فرزندانشان در گذراندن امتحانات و آزمون‌های ملی دارند که مراحل مقدماتی برای ورود به دانشگاه‌ها و مشاغل عالی هستند. به عبارت دیگر والدینی که تجربه تحصیلات عالی را دارند، دریافته‌اند که کسب نمرات خوب در آزمون کنکور راهی برای رسیدن به سطوح بالاتر تحصیلی است. این دریافت با نتایج مطالعه (Carr & Wang, 2018)، (Fathi, Vajjargah Et Al, 2019)، (Gholami, 2020) و (Byun, 2014) از حیث آماده‌سازی دانش‌آموز برای آزمون‌های ورودی دانشگاه‌ها به واسطه شرکت در آموزش سایه، سازگار است. این موضوع همچنین با پژوهش (Khalifaoui, 2010) نیز سازگاری داشته است؛ به این ترتیب که آموزش در سایه واژه‌ای است که معمولاً برای توصیف فراهم‌آوری آموزش مکمل، از سوی مدرسان خصوصی و سازمان‌های خصوصی به کار می‌رود، و منجر به افزایش توفیق در آزمون‌های تحصیلی می‌شود؛ وی معتقد است آموزش در سایه ساختار آموزشی را محکم می‌کند.

بنا بر شواهد دومین مضمون استخراج شده از مصاحبه‌ها متکی بر فرصت‌های اقتصادی آموزش سایه، برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران است. یافته‌های حاصل از پژوهش نشان داد که آموزش سایه، فرصت «فراهم‌شدن زمینه اشتغال برای دانش‌آموز و معلم» را که در واقع یک فرصت اقتصادی برای نظام تعلیم و تربیت شناخته می‌شود، ایجاد می‌کند. معلمان شرکت‌کننده در این پژوهش، در بیان تجربیات خویش، مقوله‌های سه‌گانه «فراهم‌شدن زمینه‌های اشتغال دانش‌آموز در آینده، کمک به اقتصاد خانواده به واسطه فروش محصولات هنری، کمک به وضعیت معیشتی معلمان» را به عنوان مقوله‌های فرعی اقتصادی که آموزش سایه زمینه‌های بروز آن را برای نظام تعلیم و تربیت رسمی به وجود می‌آورد، بیان کردند. درباره این موضوع یکی از معلمان می‌گوید: «شرکت در کلاس‌های فوق‌برنامه و یا کسب مهارت‌های تازه مانند کسب مهارت در یک رشته ورزشی یا یک نوع از آلات موسیقی و یا حتی یک کلاس هنری زمینه اشتغال در آینده را نیز فراهم می‌کند. شرکت در کلاس‌های هنری پیوسته با تولید یک محصول هنری همراه است و فروش این محصولات هنری می‌تواند یک راه درآمد باشد، از طرفی هم آموزش این مهارت هنری به دیگران نیز خود یک راه درآمد است.»

فرصت‌های اجتماعی: معلمان شرکت‌کننده در این پژوهش، در بیان روایت‌های خود، از مقوله سه‌گانه «رقابت مثبت بین همسالان، پرکردن اوقات فراغت و تخلیه انرژی دانش‌آموز در جهت مثبت، اجتماعی شدن» به عنوان فرصت‌های اجتماعی یاد کردند که شامل ۱۰ مقوله فرعی -

تر: «ترغیب همسالان، کمک به همسالان، ایجاد رقابت مثبت بین همسالان، به‌کارگیری دانش-آموزان در فعالیت‌های مختلف مدرسه، تخلیه انرژی دانش‌آموز در جهت مثبت، فعال و پر جنب‌وجوش بودن وجه مشترک دانش‌آموزان سایه، پر شدن اوقات فراغت، موفقیت در کارهای گروهی و تیمی، اجتماعی‌شدن دانش‌آموز» است.

دستاوردهای پژوهش حاضر، با نتایج مطالعه Barry (2017) در خصوص همگام‌شدن با همسالان و همین‌طور پژوهش Ditzel, Casas, Torres Vallejos, Reyes & Alfaro (2021) مبنی بر رضایت بیشتر دانش‌آموز و والدین از استفاده مفید از اوقات فراغت، بهزیستی و رفاه ذهنی سازگار است. دانش‌آموز با شرکت در آموزش سایه فرصت مناسبی برای آشنایی با محیط اطراف خود پیدا کرده و سازگاری، تعاون، همکاری و مشارکت در گروه را در یک محیط واقعی، در لوای آموزش سایه دریافت می‌کنند. ایشان درباره پیامدهای مثبت روان‌شناختی آموزش در سایه صحبت می‌کند و اذعان دارد دانش‌آموزانی که اوقات فراغت خود را در کلاس‌های بعد از مدرسه سپری می‌کنند احساس رضایت و خرسندی بالاتری از خود داشته و همین‌طور رفاه ذهنی آن‌ها رشد خوبی را نشان می‌دهد، مخصوصاً اگر در برنامه‌هایی باکیفیت بالا شرکت کرده باشند. همچنین مطالعه (Hajar, 2021) موید «تأثیر مثبت آموزش سایه، بر کسب مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموز و اجتماعی شدن آن‌ها» است. یکی از مشارکت‌کنندگان از تجربه خود می‌گوید: «دانش‌آموزانی که در کلاس‌های هنری یا ورزشی و یا موسیقی شرکت می‌کنند، در مقایسه با شاگردانی که در این کلاس‌ها شرکت نمی‌کنند، از روحیه همکاری و کارگروهی بالاتری برخوردارند. تأثیر مثبتی روی همسالان خود در کلاس می‌گذارند و باعث ترغیب آن‌ها می‌شوند. ذوق هنری بیشتری دارند و در موقعیت‌های بحث گروهی و مشارکت دانش‌آموزان عملکرد بهتری از خود نشان می‌دهند.»

فرصت‌های عاطفی: نتایج پژوهش حاکی از آن است که قرارگرفتن در معرض آموزش سایه بر نگرش دانش‌آموز نسبت به یادگیری و همچنین نگرش او نسبت به خودش و حتی نگرش دیگران نسبت به فرد تأثیر می‌گذارد. در طول دوره، تجربیات آن‌ها به‌آرامی تغییری در نگرش ایجاد می‌کند و مطالعه دیگر بار سنگینی برای آن‌ها نیست؛ بلکه به فرصت یا منبعی برای بهترشدن و کسب دانش بیشتر تبدیل می‌شود. همچنین یافته‌های حاصل از مصاحبه‌های انجام شده در پژوهش نشان داد که آموزش سایه بستری را فراهم می‌سازد تا نگرش دانش‌آموز تغییر

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها...

کند و روابط عاطفی تازه شکل بگیرد. مشارکت‌کنندگان که خود در کلاس‌های درس ساعت‌های زیادی را سپری کرده‌اند، در اشاره به تغییر نگرش دانش‌آموزان بر این باورند که قرارگرفتن در جو کلاسی جدید با معلم و دانش‌آموزان جدید، سبب کسب تجارب تازه می‌شود. این امر با نتایج مطالعه Chan & Lu (2022) از حیث تغییر نگرش و شکل‌گیری روابط عاطفی که موید تغییر نگرش و رفتار دانش‌آموز در نظام رسمی بوده و از آثار مثبت آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی تلقی می‌شود، سازگار است. نتایج پژوهش حاضر از حیث حمایت خانواده-ها با نتایج پژوهش Shirbagi Et Al (2018) که بیان می‌کنند «تدریس خصوصی ابزاری است برای نشان‌دادن حمایت والدین از فرزندانشان» کاملاً همسو است. اگرچه مدارس تعهد قانونی برای ارائه حمایت آموزشی کافی برای همه دانش‌آموزان دارند، اما میزان مشارکت در آموزش-های کمکی، نشان می‌دهد که در بیشتر موارد حمایت‌ها ناکافی بوده و باعث شده خانواده‌ها به دنبال آموزش اضافی باشند. از سوی دیگر، بسیاری از دانش‌آموزان احساس می‌کنند که از حمایت آموزشی کافی از سوی خانواده‌های خود برخوردار نیستند و بنابراین نیاز به یک معلم خصوصی دارند. این یافته ممکن است منعکس‌کننده ارزشی باشد که والدین برای آموزش فرزندان و تمایل فرزندانشان به ارائه کمک آموزشی به آن‌ها قائل هستند. حمایت والدین به‌عنوان یک عامل تأثیرگذار در یادگیری و رشد کودکان شناخته شده است. آموزش خصوصی تکمیلی، مانند کمک به دانش‌آموزان در انجام تکالیف، یکی از گزینه‌هایی است که والدین ممکن است زمانی که می‌خواهند به خواسته‌های فرزندانشان برای حمایت بیشتر و منابع موجود در خانواده اهمیت دهند و به آن‌ها پاسخ دهند در نظر می‌گیرند. در این زمینه معلمی می‌گوید: «خانواده‌هایی که فرزندان آن‌ها در کلاس‌های سایه شرکت می‌کنند از سلامت روان بالاتری بهره‌مند هستند. اینکه فرزندان شاد و موفق داشته باشند موجب افتخار آنهاست، بنابراین آن دسته از خانواده‌هایی که فرزندانشان را در آموزش سایه شرکت می‌دهند حمایتگر هستند و پیوسته به دنبال رشد و بالندگی فرزندانشان هستند.»

فرصت‌های سازمانی: به‌زعم Khalkhali Et Al (2011) آموزش سایه می‌تواند به ایجاد

امنیت تحصیلی کمک کند؛ دانش‌آموزان مؤلفه‌هایی مانند: محیط آموزشی، بودجه‌بندی تدریس دروس، نحوه تدریس مدرسان، تسهیلات آموزشی را نسبت به سیستم رسمی مؤثرتر گزارش می‌کنند. دانش‌آموزان در سیستم سایه، امنیت خاطر بیشتر و تنش کمتری را تجربه می‌کنند. نتایج

پژوهش حاضر از حیث «توجه بیشتر به تفاوت‌های فردی، پیش‌گرفتن روال کار متفاوت از مدرسه برای موفقیت در آزمون‌های ورودی و پیچیدن یک نسخه واحد برای همه دانش‌آموزان در نظام رسمی» با مؤلفه‌های «احترام به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان و ارائه فعالیت‌های فراتر از کتاب‌درسی» با پژوهش Hashemibani Et Al (2020) هم‌خوان بوده، و از حیث «فراهم کردن فرصت‌های یادگیری بیشتر و کسب اطلاعات بیشتر» با پژوهش Rashel, Jay, Chang, Yodkowski, Nesler and Holdar (2020) هم‌راستا است. «داوطلبانه بودن و آزادی اختیار فراگیر در آموزش سایه و همچنین پیچیدن یک نسخه واحد برای همه دانش‌آموزان در سیستم رسمی و تدریس دروس در آموزش سایه بنا به نیاز دانش‌آموز» عوامل مهمی است که معلمان در بیان تجارب خود به آن اشاره کردند. به نقل از Wei & Guan (2021) به‌طورکلی آموزش سایه بر سه مؤلفه اصلی تمرکز دارد: موفقیت فردی، محیط‌های یادگیری شخصی و راهبردهای آموزشی سفارشی شده متناسب با نیازها یا سبک یادگیری دانش‌آموزان. Rashel Et Al (2020) درباره ساختار آموزش آنلاین سایه می‌گوید: در رویکردی که در این نوع آموزش اتخاذ می‌شود، پیگیری آموزش در خانه برای دانش‌آموزان امکان‌پذیر شده و مربیان از راه دور از آن‌ها پشتیبانی می‌کنند. اگرچه خانواده‌های کم‌درآمد و برخی از دانش‌آموزان دارای فناوری و پهنای باند کافی در خانه نیستند، اما می‌توان راه‌هایی را برای کاهش نیازهای آن‌ها در نظر گرفت. به‌جای کامپیوتر، ممکن است از تلفن‌های هوشمند استفاده شود. این مؤلفه، بیانگر بحث «فرا زمان و فرا مکان بودن آموزش‌های سایه از نوع آنلاین، ترویج یادگیری خارج از مدرسه، صرفه‌جویی در زمان ایاب‌وذهاب به کلاس‌ها و مفیدبودن زمان آموزش» است. یکی از معلمان درباره بحث فرا زمان و فرا مکان بودن کلاس‌های آنلاین سایه می‌گوید: «آموزش سایه اگر به‌صورت آنلاین باشد از طرفی مفید تلقی می‌شود؛ چراکه فراگیران فارغ از موقعیت مکانی می‌توانند در کلاس‌های موردنظر خود شرکت کنند و از طرفی هم باعث صرفه‌جویی در وقت دانش‌آموز و والدین می‌شود. دیگر احتیاجی نیست که ساعاتی را برای رفت‌وآمد صرف کرد. (مصاحبه‌شونده ۵)»

فرصت رشد و توسعه فردی: نتایج حاکی از آن است که آموزش سایه بر نگرش شخص نسبت به خودش تأثیر می‌گذارد. آموزش سایه موجب می‌شود که روش‌های یادگیری دانش‌آموزان به شکل قابل‌توجهی تغییر کند و عادات مطالعه آن‌ها بهبود یابد. بنابراین می‌تواند مطالب

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها...

را به‌خوبی آموزش ببینند و به دنبال حس مثبت نشئت‌گرفته از یادگیری، اعتمادبه‌نفس بگیرند، پیگیر یادگیری خود باشند و انگیزه درونی برای یادگیری در آن‌ها زنده شود. به‌طورکلی احساس ضعف و ناتوانی جای خود را به انگیزه، اعتمادبه‌نفس و عزت‌نفس می‌دهد. در واقع آموزش سایه شانس یا فرصتی دوباره را برای یادگیری ایجاد می‌کند. در طول دوره، تجربیات آن‌ها به‌آرامی تغییری در نگرش ایجاد می‌کند و مطالعه دیگر بار سنگینی برای آن‌ها نیست؛ بلکه به فرصت یا منبعی برای بهتر شدن و کسب دانش بیشتر تبدیل می‌شود. Diyanat (2020) بر این باور است که در آموزش آنلاین، اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان و پرورش روحیه جرئت‌ورزی و جسارت برای رهبری و قبول مسئولیت در دانش‌آموز همچنین تکیه بر توانایی‌های خود تقویت می‌شود؛ این امر با نتایج پژوهش Shirbagi (2013)، Feng & Jung Wang (2020) از حیث افزایش اعتمادبه‌نفس، افزایش مسئولیت و انضباط شخصی هم‌راستا است. Alzafari & AlRaji (2015) نیز در پژوهش خود مطابق با این نکته بیان می‌کنند: پس از شرکت در جلسات در مرکز آموزشی، دانش‌آموزان احساس کردند که سطح زبان انگلیسی آن‌ها بهبود یافته است؛ آن‌ها همچنین اعتمادبه‌نفس بیشتری داشتند و تمایل بیشتری به یادگیری داشتند. یکی از معلمان اظهار دارد: «شرکت در کلاس‌های هنری و ورزشی و... بسیار مفید و مؤثر شناخته می‌شود؛ چرا که تک‌بعدی بودن برای دانش‌آموز سم است. مدارس مثل مدرسه غیرانتفاعی نگرش، در طول هفته یک روز را به یادگیری مهارت‌ها بر اساس توانایی‌های دانش‌آموزان برنامه‌ریزی می‌کنند و در این شرایط دانش‌آموز با گرفتن نمره پایین در یک امتحان روحیه خود را از دست نمی‌دهد و به توانایی خود ایمان دارد. چرا که می‌دانند چندبعدی هستند و در چند زمینه موفق عمل می‌کنند. در واقع خودباوری بالایی دارند.»

چالش‌ها: آموزش سایه همیشه مؤثر واقع نمی‌شود و می‌تواند گاهی مشکلات یا پیامدهایی را برای سیستم آموزش و پرورش رسمی به همراه داشته باشد. به همین منظور پژوهش حاضر به شناسایی آثار و پیامدهای منفی آموزش سایه پرداخته است. در پاسخ به پرسش دوم پژوهش، در خصوص چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران، نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها چالش‌هایی را برای خانواده، دانش‌آموز، مدرسه و کلاس درس بیان می‌کند. تحلیل یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته از معلمان، در زمینه چالش‌های آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران منجر به شناسایی پنج مقوله‌ی اصلی شد، و

بررسی یافته‌ها نشان داد که هریک از این مقوله‌ها خود دارای مقولات فرعی هستند. پنج مقوله اصلی به ترتیب عبارتند از: «چالش‌های آموزشی»، «چالش‌های اقتصادی»، «چالش‌های اجتماعی»، «چالش‌های عاطفی»، «چالش‌های سازمانی».

چالش‌های آموزشی: در حال حاضر نابرابری‌های آموزشی، یکی از مقوله‌های بسیار مهم در حوزه برنامه‌ریزی آموزشی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در گسترش و بهبود آموزش دارد. هنگامی که از نابرابری صحبت می‌شود، منظور نابرابری فرصت بین دختران و پسران در برخورداری از آموزش، نابرابری بین اقلیت‌های مذهبی یا نابرابری در دسترسی به امکانات آموزشی در بین مناطق مختلف کشور است. در این خصوص Bazdar Et Al, 2019 (به نقل از Garshasbi, Fathi Wajargah, Arefi, 2020) در پژوهش اخیر خود نشان دادند وقتی در برنامه‌های درسی مدرسه، قومیت‌ها از جایگاه مناسبی برخوردار نباشند و تحقیر فرهنگی خرده‌فرهنگ‌ها را به دنبال داشته باشد؛ قومیت دانش‌آموزان به‌عنوان یکی از زمینه‌های اصلی شکل‌گیری برنامه درسی سایه یا زیرزمینی عمل می‌کند و دانش‌آموزان با رفتارهایی همچون ارجحیت زبان مادری بر زبان رسمی و ملی؛ به‌کارگیری نمادهای قومیتی در مدرسه؛ گسترش موسیقی قومی و نمادهای آن در مدرسه؛ تحقیر قومیت‌های دیگر و گسترش افکار تجزیه‌طلبانه به مخالفت با محتوای برنامه درسی رسمی می‌پردازند.

بر اساس تجارب زیسته معلمان دوره ابتدایی و متوسطه، آموزش سایه چالش‌هایی را برای نظام تعلیم و تربیت رسمی فراهم می‌کند؛ منظور از چالش‌های آموزشی، مشکلات آموزشی است که آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت به وجود می‌آورد. آموزش سایه و تدریس خصوصی یک جایگزین برای آموزش رسمی محسوب می‌شوند. از آنجاکه تمرین‌های مراکز تدریس خصوصی سنگین هستند، دانش‌آموزان معمولاً تمام انرژی خود را صرف این کلاس‌ها کرده و در زمان مدرسه خسته هستند. آن‌ها در کلاس تمرکز ندارند و سخت مطالعه نمی‌کنند و اغلب در حال انجام تکالیف کلاس‌های آموزش سایه هستند. یا بعضاً دیده شده که هنگام تدریس دروس در کلاس درس، کسل و بی‌حوصله می‌شوند، چراکه آن آموزش را از قبل دریافت کرده‌اند. این موضوع باعث می‌شود که در پیشبرد آموزش رسمی اختلال ایجاد شود (Afshar Et Al, 2016). از جمله چالش‌های آموزشی دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد، این است که ممکن است تدریس معلم خصوصی، با تدریس معلم سیستم رسمی متفاوت باشد و باعث سردرگمی دانش-

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

آموزش شود. معلم در مدرسه از روش مختص خود استفاده می‌کند و مطابق با طرح درس از پیش نوشته شده اش مراحل تدریس را پیش می‌برد؛ اما در آموزش سایه معلمان معمولاً از روش‌های غیراصولی و میانبر استفاده می‌کنند تا به نتایج دلخواه خود دست یابند.

یافته‌های پژوهش حاضر از حیث «زیر سؤال رفتن اثربخشی سیستم آموزش رسمی، تضعیف نقش تعیین‌کنندگی آموزش رسمی در تصمیم‌گیری‌های والدین» با پژوهش Liu & Barry (2020)، Choi and Park (2016) و Sadeghnia Et Al (2017) از حیث "تضعیف سیستم آموزش رسمی و کاهش کارایی سیستم آموزشی"، و همین‌طور یافته‌های پژوهش Jihang (2015) مبنی بر "سرقت زمان از آموزش رسمی" کاملاً همخوانی دارد. «تشدید نابرابری‌های آموزشی» مؤلفه دیگری است که آموزش سایه برای نظام تعلیم و تربیت رسمی به همراه دارد؛ نابرابری آموزشی زمانی اتفاق می‌افتد که دانش‌آموز به دلایلی مانند موقعیت جغرافیایی، وضعیت اقتصادی و... نتواند در کلاس‌های موردنظر خود شرکت کند و از آموزش‌هایی که حق مسلم اوست محروم بماند. آموزش سایه به طور ناخواسته نابرابری در پیشرفت تحصیلی را در میان اقشار مختلف دانش‌آموزان افزایش می‌دهد (Sun Et Al, 2020). این یافته با پژوهش Bayn (2014)، Suragi Et Al (2021)، Loyalka Et Al (2016)، Sadeghi Nia Et Al (2017) همسو است؛ Choi (2012) نیز در یافته‌های خود به «نابرابری در دسترسی دانشجویان به آموزش عالی» اشاره کرده‌اند که این امر به دنبال خود تشدید نابرابری اجتماعی را نیز رقم می‌زند. مصاحبه‌شونده شماره پنج در این باره می‌گوید: (چالشی که در آموزش سایه وجود دارد این است که اختلاف طبقاتی موجود در جامعه را تداوم بخشیده و قشر ضعیف و کم‌درآمد را از این آموزش‌ها محروم می‌کند، در صورتی که خانواده‌هایی که دارای توانایی مالی هستند در این کلاس‌ها شرکت کرده و دانش‌آموزانی با عملکرد بهتر ذهنی و تحصیلی خواهند داشت).

چالش‌های اقتصادی: باتوجه‌به ویژگی‌های جهان امروز، رقابت برای شرکت در کلاس‌های آموزش سایه بازار داغی داشته و به‌عنوان یک دغدغه مهم برای خانواده‌ها شناخته می‌شود. بدیهی است که شرکت در آموزش سایه مستلزم سرمایه‌گذاری هنگفت مالی خانواده‌هاست؛ درحالی‌که دسته‌ای از خانواده‌ها توان بازپرداخت هزینه‌های کلاس‌های آموزش سایه را دارند و از پس هزینه‌های آن به‌راحتی برمی‌آیند، برای برخی از خانواده‌ها فشار مالی به همراه داشته و حتی برای برخی نیز پرداخت چنین هزینه‌هایی غیرممکن می‌باشد (Barry, 2013). وضعیت

اقتصادی-اجتماعی دانش‌آموز به عنوان یک متغیر در آموزش و پرورش سایه تاثیرگذار است. تاثیرات نسبتاً بیشتر آموزش سایه برای دانش‌آموزان با گرایش پایین‌تر می‌تواند با این واقعیت مرتبط باشد که دانش‌آموزان آموزش غیرسایه با گرایش پایین، نمرات آزمون بسیار پایینی کسب می‌کنند. هزینه‌های شرکت در کلاس‌های آموزش سایه، فشار مالی زیادی به خانواده‌های کم درآمد و محروم تحمیل می‌کند؛ که این امر باعث تشدید شکاف طبقاتی بین خانواده‌ها با درآمد پایین و خانواده‌های قشر متمول است. (Choi & Park, 2016). مصاحبه شونده شماره ۸ اظهار دارد: (شرکت در کلاس‌های آموزش سایه در خانواده‌هایی که سطح فکر غنی‌تری دارند، شاغل هستند و آینده فرزندشان برایشان اهمیت دارد، پیوسته پیگیر تحصیل و یادگیری فرزند خود هستند، بیشتر دیده می‌شود. همچنین دانش‌آموزان خانواده‌های مرفه‌تر که توان مالی بالاتری دارند نیز بیشتر در کلاس‌های آموزش سایه شرکت دارند).

چالش‌های اجتماعی: تدریس خصوصی پیامدهای آشکاری برای نابرابری‌های اجتماعی دارد. خانواده با درآمد بالا می‌تواند تدریس خصوصی با مقادیر بیشتر و کیفیت بهتر، نسبت به خانواده‌ی با درآمد متوسط و کم درآمد ارائه دهد. در همان زمان خانواده‌ها با درآمد متوسط و کم درآمد ممکن است به‌سادگی به‌منظور این که فرزندانشان با همسالان خود ننگه داشته شوند خود را مجبور به سرمایه‌گذاری در تدریس خصوصی بکنند. تدریس خصوصی همچنین نابرابری جغرافیایی را تشدید می‌کند تا آنجا که این امر منجر به افزایش تقاضا شده و در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بیشتر قابل‌دسترس است (Afshar Et Al, 2016). «ایجاد رقابت منفی و تنش بین همسالان، مقایسه دانش‌آموز با همسالان به واسطه شرکت در آموزش سایه» نکته دیگری است که مورد توجه مصاحبه‌شوندگان بود. در سال‌های اخیر، آموزش سایه که در کنار آموزش رسمی به‌صورت تدریس خصوصی در خارج از ساعات رسمی آموزش و پرورش ارائه می‌شود، در تمامی مقاطع تحصیلی رشد فزاینده‌ای داشته است و دلیل این رشد فزاینده خواست والدین برای پیشرفت علمی فرزندان خود به دلیل مواردی چون قبولی در کنکور جهت راهیابی به دانشگاه و رشته موردنظر و یا قبولی در مدارس متوسطه متنوع نظام آموزش رسمی از جمله مدارس تیزهوشان، نمونه دولتی و... که بیشتر آن‌ها از طریق آزمون ورودی دانش‌آموز می‌پذیرند، بوده است (Mustary, 2019). یکی از معلمان درباره نابرابری اجتماعی اذعان دارد: (فرزندان قشر پر درآمد مهارت‌های بیشتری نسبت به قشر کم‌درآمد کسب می‌کنند، ضعف‌های

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

تحصیلی خود را با پرداخت هزینه برطرف می‌کنند و در نتیجه آینده تحصیلی بهتری در انتظار آنان است، اما قشر کم‌درآمد به دلیل اختلاف طبقاتی موجود، عقب می‌ماند و ممکن است در حین تحصیل انگیزه خود را از دست بدهد و در نتیجه کنار بکشد و یا با شکست در کنکور، المپیاد و دیگر آزمون‌های مهم دوران تحصیل مواجه شود ((۴)).

چالش‌های عاطفی: Shirbagi Et Al (2018) خاطرنشان می‌کنند: والدین با تحصیلات

عالی و درآمد بالاتر، تمایل بیشتری به استخدام معلمان خصوصی برای کمک به فرزندانشان در گذراندن امتحانات و آزمون‌های ملی دارند که مراحل مقدماتی برای ورود به دانشگاه‌ها و مشاغل عالی هستند. به عبارت دیگر والدینی که تجربه تحصیلات عالی را دارند دریافته‌اند که کسب نمرات خوب در آزمون کنکور راهی برای رسیدن به سطوح بالاتر تحصیلی است. این نتایج با یافته‌های Silva, Bodine and Berry (2006) مطابقت دارد که والدینی که مزایا و لذت‌های تحصیلات عالی را درک می‌کنند، احتمالاً فرزندان خود را برای کسب موقعیت در دانشگاه تشویق می‌کنند. یکی از معلمان از تجربه زیسته خود می‌گوید: (انگیزه‌های کاذب مثل رقابت در کسب رتبه‌های برتر آزمون ورودی به دانشگاه‌ها و تلاش برای پذیرفته‌شدن در دانشگاه در رشته‌های خاص است که باعث می‌شود این مسیرهای موازی و متعدد یادگیری را پیش‌روی دانش‌آموزان در حوزه‌های مختلف قرار دهد و آن‌ها بدون اینکه شناخت کافی از سودمندی آن داشته باشند، چه‌بسا صرفاً بر مبنای نوعی فشار اجتماعی یا فشار خانوادگی و یا چشم و هم‌چشمی به سراغ این کلاس‌ها و فرصت‌های یادگیری بروند. ((۹))

چالش‌های سازمانی: یکی دیگر از چالش‌های اساسی آموزش سایه برای نظام

تعلیم و تربیت رسمی کشور ایران بر اساس یافته‌های این پژوهش، چالش‌های سازمانی شناخته شده است. چالش‌های سازمانی به آن دسته از چالش‌هایی اطلاق می‌شود که مربوط به ماهیت و خصوصیات آموزش سایه است و بر این اساس می‌تواند برای نظام تعلیم و تربیت رسمی مشکل ایجاد کند. به عواملی نظیر: «ضعف نظارت، عدم وجود معلم متخصص، مخاطرات آموزش سایه از نوع آنلاین» به عنوان عناصر اصلی چالش‌های سازمانی آموزش سایه اشاره شده است؛ به سخن دیگر، می‌توان مؤلفه‌های اصلی چالش‌های سازمانی آموزش سایه را با مؤلفه‌های فرعی که در زیر عنوان شده، تعریف کرد.

مصاحبه‌شوندگان در همه ابعاد سازمانی آموزش سایه، به مؤلفه «عدم نظارت» اشاره کرده و در این مورد اتفاق نظر داشتند؛ این ابعاد شامل عدم نظارت بر استانداردسازی اماکن آموزشی، ضعف نظارت بر شیوه برگزاری کلاس‌ها، عدم نظارت بر مسائل تربیتی و چهارچوب رفتاری، عدم نظارت بر نرخ شهریه، عدم وجود قوانین و چهارچوب مشخص در این کلاس‌ها بود. به گفته‌ی Mashayekh, Ghasemizad and Mohagheghpour (2018) برنامه درسی پنهان در آموزشگاه، یادگیری‌های ضمنی دانش‌آموزان از محیط فیزیکی، شناختی و اجتماعی مدرسه است که تأثیر زیادی در موفقیت و عدم موفقیت برنامه‌های درسی آشکار دارد. Dousti Jamali (2019) در پژوهش خود به «عدم نظارت بر تدریس خصوصی توسط نهادهای دولتی و آموزشی» تأکید می‌کند. Shirbagi Et Al (2018) نیز بر این باور هستند که پدیده آموزش تکمیلی، صدها هزار نفر را به کار می‌گیرد و گاه بی‌رحمانه پول و ساعات زیادی از زندگی دانش‌آموزان و معلمان را هدر می‌دهد. اگرچه آموزش و پرورش به‌عنوان مدیر اصلی باید بر فعالیت این‌گونه مراکز نظارت داشته باشد، اما در عمل چندان موفق به نظر نمی‌رسد. براین‌اساس، بهبود وضعیت فعلی و جلوگیری از گسترش مراکز آموزشی خصوصی مستلزم نظارت بیشتر و قوانین و مقررات قوی‌تر است. علاوه بر این، از چالش‌های مطرح در این بخش، «عدم وجود معلم متخصص، عدم آشنایی معلم سایه با روش‌ها و فنون تدریس، جذب معلمان در این مؤسسات باهدف انتفاع مادی» است. به اعتقاد Dousti Jamali (2019)، ورود افراد غیرحرفه‌ای به این شغل به علت بیکاری و فقر و گرانی، سو استفاده مؤسسات آموزشی از شرایط بیکاری و جذب نیروهای غیرحرفه‌ای و ارزان برای تدریس خصوصی، سبب پدیدارشدن این چالش در سیستم آموزش سایه است؛ بنابراین یافته‌های این بخش از پژوهش را می‌توان با یافته‌های پژوهشی Foondun (2002)، Kim & Lee (2010)، Bachmann (1999) همسو دانست. یکی از معلمان در این باره می‌گوید: (از نظر نظارت و ارزیابی کلاس‌های آموزش سایه باید بیان کرد که هیچ نظارتی بر نرخ‌نامه و زمان و مکان برگزاری این کلاس‌ها از سمت سازمان وزارت آموزش و پرورش وجود ندارد، اما می‌توان با برگزارکردن این‌گونه کلاس‌ها در فضای مدرسه و اخذ مجوز از اداره آموزش و پرورش، تحت نظر مدیر و معاون و معلم برگزار شوند که بسیار مفید خواهد بود. (۵))

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها...

«دورماندن دانش‌آموز از اجتماع و مخاطرات استفاده از فضای مجازی، نامناسب بودن شرایط برای تدریس آنلاین در دوره ابتدایی و بروز مشکلات متعدد جسمی در پی عدم تحرک در کلاس‌های آنلاین» مؤلفه‌های دیگری است که آموزش آنلاین برای دانش‌آموز به همراه دارد. در تدریس خصوصی آنلاین دانش‌آموزان بیش از حد به گوشی و اینترنت وابسته شده و تلفن همراه برای آن‌ها بیشتر یک ابزار بازی است تا یک ابزار یادگیری. همچنین نتایج در خصوص «عدم شکل‌گیری فضای حقیقی یادگیری آنلاین در دوره ابتدایی» با پژوهش Dousti Jamali (2019) از حیث «شلوغ و پر سروصدا بودن محیط خانه برای تدریس» نیز هم‌خوان است. Rahmani (2020) نیز در مطالعه خود به محدودیت اینترنت در نقاط مختلف کشور و نابسامانی در پهنای باند به‌عنوان چالش آموزش‌های مجازی اشاره کرده است که با نتایج پژوهش حاضر از حیث «اختلال اینترنت در کلاس‌های آنلاین» همخوانی دارد.

پیشنهاد‌های کاربردی

تجهیز مدارس، ارتقا کیفیت تدریس معلمان و تنوع‌بخشی به محیط‌های یادگیری رسمی برگزاری طرح‌های اقتصادی و به‌صرفه برای دانش‌آموزان مناطق محروم، توسط وزارت آموزش و پرورش جهت کم شدن تبعیض آموزشی و طبقاتی فراهم کردن مراکز یادگیری نظیر پایگاه رشد برای پشتیبانی و حمایت از دانش‌آموزان ضعیف مالی و تحصیلی.

استانداردسازی اماکن آموزشی سایه با نظارت غیرمستقیم نظام رسمی بر آن‌ها
تغییر رویه در سیستم پذیرش و آزمون ورودی مدارس و دانشگاه‌ها

منابع

- Afshar, Masoumeh; Maleki, Shima and Chenani, Khadija (2016). Investigating the positive and negative effects of shadow education on formal school education, Second National Conference on Modern Studies and Research in Educational Sciences and Psychology in Iran.
- Barry, Mark (2009) *Confronting Shadow Education*. Translated by Maadandar Arani, Abbas; Kakia, Lida; Taghavi, Tandis, (2013), Tehran, Toloe Danesh Publications.
- Bazdar Qomchi Ghieh, Morteza; Fathi and Ajargah, Koresh; Arefi, Mahboob and Farastkhah, Maghsoud, (2018). Explaining the concept of shadow

- curriculum in the Iranian educational system. *Curriculum Research*, 8(2):
Doi: 10.22099/jcr.2019.5127.-245-275
- Bazdar Qomchi Ghieh, Morteza; Fathi and Ajargah, Koresh; Arefi, Mahboobeh and Farastkhah, Maghsood, (2019). Intellectual and theoretical origins of shadow curriculum and recognition of its examples in the Iranian educational system, *Research in Curriculum Planning*, 17(64), pp. 1-17.
- Colaizzi. P, valle. R & king. M (1978). Existential phenomenological alternatives for psychology. *Psychological research as the phenomenologist views it*, 48-71.
- Khalkhali, Ali; Shakibaei, Zohreh and Basri, Narges. (2012). Analysis of the shadow education system in Iran. *Educational Psychology*, 3(1 (9th issue), pp. 45-57.
- Dosti Jamoli, Mohammad (2019), Examining the challenges of shadow education in the educational system based on teachers' experiences, Master's thesis, Department of Educational Sciences, Curriculum Planning, Shahid Madani University of Azerbaijan.
- Diyanat, Nima (2014), Lived experience of virtual teaching of first grade elementary school teachers: A phenomenological study, Master's thesis, Department of Educational Sciences, Curriculum Planning, Shiraz University.
- Rahmani, Somayeh (2011), Examining the Opportunities and Challenges of Virtual Teaching in the Conditions of the Corona Pandemic, Master's Thesis in Public Administration, Takestan Non-Profit Higher Education Institute.
- Sorgi, Faezeh, Ayati, Mohsen, Akbari Borang, Mohammad, and Shokoofard, Hossein. (2012). Effects and Consequences of Shadow Education; A Systematic Review. *Theory and Practice in Teacher Education (New Strategies for Teacher Education)*, 8(13), pp. 173-218.
- Shirbeigi, Naser; Afshinfar, Jafar; Ghaslani, Rozhin; Sadeghi, Sharara; and Nasirinia, Shahab. (2019). The Luxury Costs of Shadow Education: A Comparative Study of the Perspectives of Iranian Students, Parents, and Teachers. *Iranian Quarterly Journal of Comparative Education*, pp. 41-64. 2(1).
- Fathi Vajargah, Kouros. (2018). A reflection on the concept of cultural occupation and shadow or underground curriculum. *Bi-Quarterly Journal of Higher Education Curriculum Studies*, pp. 1-5. 9(17).

آینده آموزش سایه در ایران: فرصت ها و چالش ها...

- Gholami, Mohammad Javad (1400), Identifying the effects of shadow curriculum in the second year of secondary school, Master's thesis, Educational Sciences, Curriculum Planning, Kharazmi University.
- Sadeghinia Zohreh, Eslahi Mohammad, Velaei Morteza (2018). Identifying the consequences of the formation and expansion of shadow education in the educational system: A study using the phenomenological method. *Higher Education of Iran*; 10 (3): pp. 76-51.
- Shirbegi, Naser. (2014). The effect of supplementary tutoring and academic counseling on academic achievement, classroom behavior and self-esteem of first-year high school students. *Research on Education and Learning (Behavior Science)*, 21(4), pp. 71-86.
- Shirbegi, Naser; Afshinfar, Jafar; Ghaslani, Rozhin; Sadeghi, Sharara and Nasirinia, Shahab. (2019). The Luxury Costs of Shadow Education: A Comparative Study of Iranian Students, Parents, and Teachers' Perspectives. *Iranian Quarterly of Comparative Education*, 2(1), pp. 41-64.
- Kohestan Panah, Hamideh, and Hassani, Mohammad (2016). Study of the Effect of Shadow Education on Students' Self-Efficacy, Motivation, and Academic Achievement. *Third International Conference on Psychology, Educational Sciences, and Lifestyle*, Mashhad, Iran.
- Garshasbi, Ayub, Fathi Vajargah, Kourosh, Arefi, Mahboobeh. (2019). The Place of Ethnicity in the Hidden Curriculum of the Second Year of Secondary Education. *Curriculum Studies*. 58-27, (61) 16.
- Mashayeh, Pari, Ghasemizad, Ali Reza, Mohaghegh Pour, Zahra. (2018). Investigating the Role of the Hidden Curriculum in Guiding Secondary School Students to the Humanities. *Curriculum Studies*. 150-125, (49) 13.
- Nouri, Ali (2019), *Shadow Curriculum*, Iranian Encyclopedia of Curriculum.
- Nouri, Ramadan and Dehbandi, Ramadan Ali (2016) Effects of Shadow Education System on the Educational Dimension of the Formal Education System: A Case Study of Mazandaran Province Education, *First National Conference on Planning and Development of the Educational System*, Qom, Iran.
- Nejad Mousavi, Seyed Ali (2013), Study of Parents' and Secondary School Students' Attitudes to Supplementary Private Tutoring and Its Relationship with Family Expenses: A Case Study of Ahvaz City,

Master's Thesis, Faculty of Literature and Humanities, University of Kurdistan, Kurdistan, Iran.

- Hashemibani, Sedighe; Kalbasi, Afsaneh and Mirhadi, Seyed Mehdi. (2019). The Effect of Shadow Education on Teaching from the Perspective of Elementary School Teachers. *Curriculum Studies*, 16(62), pp. 111-142.
- Alrajhi, M. N., & Aldhafri, S. S. (2015). Peer Tutoring Effects on Omani Students' English Self-Concept. *International Education Studies*, 8(6), 184-193.
- Baker, D. P. , Akiba, M. , LeTendre, G. K. , & Wiseman, A. W. (2001). Worldwide shadow education: Outside-school learning, institutional quality of schooling, and cross-national mathematics achievement. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 23(1), 1-17 .
- Bray, M. (2017). Schooling and its supplements: Changing global patterns and implications for comparative education. *Comparative Education Review*, 61(3), 469–491.
- Bray, M. (2020). *Shadow Education in Europe: Growing Prevalence, Underlying Forces, and Policy Implications*. ECNU Review of Education. Sage publication.1-34.
<https://doi.org/10.1177/2096531119890142>.
- Buchmann, C., Condron, D. J., & Roscigno, V. J. (2010). Shadow education, American style: Test preparation, the SAT and college enrollment. *Social Forces*, 89, 435–462.
- Buchmann, C. (1999). The state and schooling in Kenya: Historical developments and current challenges. *Africa Today*, 95-117.
- Byun, S. Y. (2014). Shadow education and academic success in Republic of Korea. In *Korean education in changing economic and demographic contexts* (pp. 39-58). Springer, Singapore.
- Carr, D., & Wang, L. C. (2018). The effect of after-school classes on private tuition, mental health and academic outcomes: Evidence from Korea. *Sociology*, 52(5), 877-897.
- Choi, Y., & Park, H. (2016). Shadow education and educational inequality in South Korea: Examining effect heterogeneity of shadow education on middle school seniors' achievement test scores. *Research in Social Stratification and Mobility*, 44, 22-32.
- Choi, J. (2012). Unequal access to shadow education and its impacts on academic outcomes: *Evidence from Korea*, In *Spring 2012 meeting of ISA RC* (Vol. 28, pp. 10-13).
- Ditzel, L., Casas, F., Torres-Vallejos, J., Reyes, F., & Alfaro, J. (2021). Children participating in after-school programs in Chile: Subjective well-

- being, satisfaction with free time use and satisfaction with the program. *Children and Youth Services Review*, 106338.
- Drago, A., Rheinheimer, D. C., & Detweiler, T. N. (2018). Effects of locus of control, academic self-efficacy, and tutoring on academic Performance. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*, 19(4), 433-451.
- Foondun, A. R. (2002). The issues of private tuition: An analysis of the practice in Mauritius and selected South-East Asian countries. *International Review of Education*, 48(6), 485-515.
- Kazemirad, F & Javadi, Y (2020) Worldwide Shadow Education Epidemic and Its Move toward Shadow Curriculum, Department of Language Teaching and Translation, Varamin-Pishva Branch, Islamic Azad University, Varamin, Iran.
- He, Y., Zhang, Y., Ma, X., & Wang, L. (2021). Does private supplementary tutoring matter? The effect of private supplementary tutoring on mathematics achievement. *International Journal of Educational Development*, 84, 102402.
- Hajar, A., & Abenova, S. (2021). The role of private tutoring in admission to higher education: Evidence from a highly selective university in Kazakhstan. *Hungarian Educational Research Journal*.
- Jheng, Y. J. (2015). The influence of private tutoring on middle-class students' use of in-class time in formal schools in Taiwan. *International Journal of Educational Development*, 40, 1-8.
- Karaci, A., Akyüz, H. I., Bilgici, G., & Arici, N. (2018). Effects of Web-Based Intelligent Tutoring Systems on Academic Achievement and Retention. *Online Submission*, 181(16), 35-41.
- Khalfaoui, Noor (2010). Shadow Education: Its Nature Role and Function in British International Schools in Hong Kong. Master's Thesis, Durham University. <http://Etheses.Dur.Ac.Uk/306/>
- Kim, S. and Lee, J. H. (2010). Private tutoring and demand for education in South Korea. *Economic development and cultural change*, 58(2), 259-296.
- Kim, K. N. (2017). The influences of changes in family structure on parental solicitude in children's education via household expenditure. *Korean Journal of Educational Research*, 55(4), 1-30.
- Loyalka, P, & Zakharov, A. (2016). Does shadow education help students prepare for college? Evidence from Russia. *International Journal of Educational Development*, 49, 22-30.
- Luo, J, & Chan, C. K. Y. (2022). Influences of shadow education on the ecology of education—A review of the literature. *Educational Research Review*, 100450.

- Junyan Liua, Mark Bray, (2020) Private Subtractory Tutoring: The Negative Impact of Shadow Education on Public Schooling in Myanmar, *International Journal of Educational Development* 76 102213.
- Nam Y. & Chan K. (2019). The Roles of Mainstream Schooling and Shadow Education in English Language Teaching: A Case Study in Hong Kong. *Education Journal*. 8(1), 16-26.
- Mustary, M. (2019). The Shadow Education System in Bangladesh: A Blessing or a Curse? Bulgarian Comparative Education Society.
- Park, H., Buchmann, C., Choi, J., & Merry, J. J. (2016). Learning beyond the school walls: Trends and implications. *Annual Review of Sociology*, 42(1), 231–252.
- Roschelle, J., Cheng, B. H., Hodkowski, N., Neisler, J., & Haldar, L. (2020). Evaluation of an Online Tutoring Program in Elementary Mathematics. *Online Submission*.
- Sun, L., Shafiq, M. N., McClure, M., & Guo, S. (2020). Are there educational and psychological benefits from private supplementary tutoring in Mainland China? Evidence from the China education panel survey, 2013–15. *International Journal of Educational Development*, 72, 102-144.
- Silova, I. and Elmina, Kazimza. (2006). “Azerbaijan,” in Silova, Iveta, Būdienē, Virginija, and Bray, Mark (eds.), *Education in a Hidden Marketplace: Monitoring of Private Tutoring*. New York: Open Society Institute, pp.113–142.
- Wei, Y., & Guan, W. (2021). Should Shadow Education Stay as a Shadow or Exist as Co-Curricula alongside Mainstream Education? *Journal of Educational Issues*, 7(1), 152-167.
- Young Chun Kim · Jung-Hoon Jung (2019) Shadow Education as Worldwide Curriculum Studies.
- Zhang, M, Wu, Y. (2022). The role of perceived social support and stress in the relationship between hope and depression among Chinese shadow education tutors: a serial mediation model. *International journal of environmental research and public health*, 19(6), 3348.
- Zheng, X, Wang, C., Shen, Z., & Fang, X. (2020). Associations of private tutoring with Chinese students’ academic achievement, emotional wellbeing, and parent-child relationship. *Children and Youth Services Review*, 112, 104934.